

Azərbaycan Respublikasının şeyxülislamı

Şeyxülislam institutunun yaranma tarixi

Şeyxülislam institutunun yaranma tarixinin kökləri çox qədimlərə gedir və təqribən min illik bir dövrü əhatə edir. Şeyxülislam – İslam rəhbəri və ya ağsaqqalı mənasını özündə ehtiva edir.

İslam dini yeni yaranan dövrlərdə tayfa və nəsil başçılarına aid edilən şeyx ifadəsi İslam dini bərqərar olduqdan sonra daha dərin biliyə malik olanlara, ilahiyyət sahəsində böyük nüfuz sahiblərinə şamil olunmağa başlandı. X əsrdən etibarən isə bu məfhum bir qədər də təkmilləşdi.

İslam dininin inkişafı və geniş araziləri əhatə etməsi şeyxülislam təsisatının yaradılmasını zəruri etdi. Burada İslam hökmləri, şəriət qaydaları ilə bağlı məsələlər həll edilir, cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən bir çox mühüm tədbirlər şeyxülislamın xeyir-duası ilə həyata keçirilirdi. Artıq şeyxülislam cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynayırdı, insanlar arasında münasibətlərin ədalətli şəkildə tənzimlənməsində təsirli amil kimi çıxış edirdi.

Müsəlmanlar arasında yüksək məqam sahibi olmaq üçün şeyxülislam dini sahədə dərin bilik, savad və erudisiyaya, möminlər arasında isə güclü nüfuz, hörmət və ehtiramə sahib olmalı idi. Şeyxülislam digər din adamlarından fərqləndirən əsas xüsusiyyət onun öz biliyini bir məscidin, bir şəhərin, bir icmanın maraqları baxımından deyil, bütövlükdə Allaha, Vətənə və xalqa xidmət naminə tətbiq etməsi idi.

XIV-XV əsrlərdə şeyxülislam müstəqil bir şəxs idi, yəni bu və ya digər məsələni həll edərkən heç kəsdən əslilə olmayaraq müctəhid kimi sərbəst şəkildə fikir yürüdür, yalnız Quran və şəriət hökmlərindən çıxış edir, qərəz güdmədən ümumi işin, əmin-amanlığın və ictimai sabitliyin xeyrinə hökm çıxarırdı. XVI əsrdə Osmanlı sultanlarının hakimiyyəti dövründə şeyxülislam dövlət idarəçiliyi və qanunların tənzimlənməsində daha böyük rol oynamağa başladılar.

Orta əsrlərdə Azərbaycanda da şeyxülislam institutu mühüm rol oynayırdı. Təbriz, Dərbənd və s. şəhərlərin şeyxülislamı mötəbər, hörmətli din xadimləri sayılır, molla, qazi və haciblərə göstərişlər verirdilər. Beləliklə, şeyxülislam adı fəqihlərə (şəriət hüququ mütəxəssislərinə), ilahiyyatçılara və ali ruhani xadimlərə verilən fəxri tituldur.

XIX əsrin əvvəllərindən Cənubi Qafqazda işlədilən bu ad rus imperatoru tərəfindən şiə icmasının başçısına verildirdi. Türkmənçay müqaviləsindən sonra Azərbaycanın şimal hissəsini öz təsir dairəsinə alan çar Rusiyası Qafqazda dini məsələlərə nəzarət üçün 1823-cü ildə başçı kimi şiə təriqətinə şeyxülislam, 1832-ci ildə isə sünni təriqətinə

müfti vəzifələrini təsis etdi. Həmin dövrdən Cənubi Qafqazda şiə müsəlmanlarının dini lideri şeyxülislam adlandırıldı. XX əsrin əvvəllərindən isə şeyxülislam Cənubi Qafqazın bütün müsəlmanlarına rəhbərlik edən dini lider kimi fəaliyyət göstərməyə başladı.

1918-1920-ci illərdə yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin "Məşixət-i İslamiyyə" İdarəsinin başçısı "şeyxülislam" adlanırdı. Həmçinin, şeyxülislam 1921-ci ildən 1991-ci ilə qədər keçmiş SSRİ-də Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin, 1991-ci ildən bu günə qədər Azərbaycan Respublikasında Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsinin (QMİ) başçısına verilən addır.

Qeyd edək ki, 1823-cü ildən bu günə kimi Qafqazda 12 şeyxülislam olmuşdur. 1980-ci ildən Zaqafqazın şeyxülislamı Allahşükür Paşazadə həzrətləridir.

Şeyxülislam Axund Məhəmmədəli Hüseynzadə

1823-cü ildə Zaqafqaziya) şiələrinə (dini) başçılıq etmək üçün Rusiya imperiyası tərəfindən təsis edilən ilk şeyxülislam rütbəsinə Axund

Məhəmmədəli Hüseynzadə təyin edilmişdir. O, Azərbaycanın görkəmli publisisti, rəssam və yazıçısı Əlibəy Hüseynzadənin ana tərəfdən babasıdır. Şeyxülislam Axund Məhəmmədəli Hüseynzadə 1852-ci ilə kimi Zaqafqaz (Zaqafqaziya) Ali Ruhani İdarəsinə rəhbərlik edib. Dini idarə o zaman Zaqafqazın iqtisadi və siyasi mərkəzi olan Tiflis şəhərində yerləşirdi.

Şeyxülislam Fazil İrəvani

Şeyxülislam Fazil İrəvani haqqında yazılı sənəd tapa bilmədiyimiz üçün ətraflı məlumat verə bilmirik. Bəzi məlumatlara görə, o, 1847-1852-ci illərdə İrəvanda şeyxülislam olub.

Şeyxülislam Axund Əhməd Hüseynzadə

Şeyxülislam Məhəmmədəli Hüseynzadə 1852-ci ildə vəfat etdikdən sonra həmin vəzifəyə onun oğlu Axund Əhməd Hüseynzadə (Səlyani) təyin edilirdi.

Görkəmli ilahiyyatçı kimi tanınan bu şəxs ərəb və fars dillərini mükəmməl bilirdi. Çoxlu dini məzmunlu əsərləri ilə yanaşı ədəbiyyat, tarix, təbiiyət məsələlərindən bəhs edən sənəballı elmi kitabların da müəllifi olub. Onun kitabları böyük tirajla nəşr olunub. O, 1884-cü ilə kimi şeyxülislam vəzifəsini icra edib.

Şeyxülislam Axund Mirzə Həsən Tahirzadə

XIX əsrdə yaşamış Şeyxülislam Axund Mirzə Həsən Tahirzadə dövrünün qabaqcıl maarifçisi, elm və din xadimi idi. Şərq və Avropa mədəniyyətinə mükəmməl bələd olan alimin adı bütün Zaqafqazda hörmətlə çəkilirdi. Şeyxülislam Axund Mirzə Həsən 1837-ci ildə Şuşada anadan olub, ilk təhsilini ailədə, sonra isə Şuşa qəza məktəbində alıb. Elm və maarif həvəskarı olan Mirzə Həsən ali ruhani təhsili almaq üçün Təbrizə göndərilib, burada ərəb, fars, tatar və türk dillərinə yiyələnib. Təhsilini başa vurandan sonra ona dini məktəb açmağa icazə verilib. O, Cəbrayıl qəzasının Qarğabazar kəndində məktəb açıb, uşaqlara dərslər deyib. Şeyxülislam Axund Mirzə Həsən 1878-ci ildə Peterburq Universitetinin fars dili və ədəbiyyatı kafedrasına müəllim kimi işə başlayır. O, 1885-ci ildə Zaqafqaz şeyxülislamı və Şiə Ruhani İdarəsinin sədri təyin edilir. Şeyxülislam Axund Mirzə Həsən ömrünün sonunadək (1894-cü ilədək) bu vəzifəni icra edir.

Şeyxülislam Axund Əbdüssəlam Axundzadə

Şeyxülislam Axund Əbdüssəlam Axundzadə 1895-ci ildən 1907-ci ilə kimi Zaqafqaz (Zaqafqaziya) müsəlmanlarının şeyxülislamı vəzifəsini icra edib. O, dini ədəbiyyatın yayılmasına çox kömək edib, eyni zamanda, dinə və şəriətə dair bir sıra kitablar yazaraq nəşr etdirib, müsəlman birliyinə aid rəvayətləri və yazıları da mövcuddur. Çar hökuməti onu 1907-ci il noyabrın 18-də Zaqafqaz (Zaqafqaziya) Şiə Ruhani İdarəsinin sədri seçərək, ona şeyxülislam və mülki müşavir rütbəsi verib. O, dəfələrlə çar ordenlərinə layiq görülüb.

Şeyxülislam Hacı Məmməd-həsən Məvlazadə Şəkavi

Azərbaycanın görkəmli elm və maarif xadimi, İslamın mahir bilicisi, məhşur din xadimi Şeyxülislam Hacı Məmməd-həsən Məvlazadə Şəkavi 1853-cü ildə Şəkiddə Gəncəli məhəlləsində anadan olub. M.Məvlazadə Gəncə mədrəsəsində dini və dünyəvi təhsil alıb. O vaxt Tiflisdə çıxan rusdilli qaynaqlardan bəlli olur ki, M.Məvlazadə dərin savada, Quranı avazla oxumaqda qeyri-adi istedadla malik bir insan kimi tanınıb. O, əvvəlcə Tiflisdəki Müsəlman Ruhani məktəbində, sonra isə İranda ali dini təhsil alıb. Tiflisə qayıtdıqdan sonra orada - şeyxülislam məktəbində şəriət və fiqh-dən dərslər deyib. Şeyxülislam M.Məvlazadə İraqa, İrana və Səudiyyə Ərəbistanına səfərlər edərək, biliyini daha da təkmilləşdirib. Dərin biliyə malik olan Hacı Məmməd-həsən Tiflisdə Zaqafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarə heyətinin üzvü seçilib. Axund rütbəsi alan Hacı Məmməd-həsən bir müddət qazi, 1907-ci ildən 1909-cu ilədək şeyxülislam əvəzçisi olub. M.Məvlazadə ərəb, fars və türk dillərini mükəmməl bildiyi üçün Şərq ədəbiyyatı və tarixini dərinləndirən öyrənməyə müvəffəq olub. Onun "kitabü-əl-Bəyan, fitəfsiril-Quran" kitabı 1991-ci ildə Zaqafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin təşəbbüsü ilə Bakıda İslam əlifbası ilə nəşr olunub.

Şeyxülislam Azərbaýcan tarixində milli şüurun inkişafı və Azərbaýcan dövlətçiliyinin yaranması yolunda böyük işlər görüblər.

Hacı Allahşükür Paşazadə

zadə İraqa, İrana və Səudiyyə Ərəbistanına səfərlər edərək, biliyini daha da təkmilləşdirib. Dərin biliyə malik olan Hacı Məmməd-həsən Tiflisdə Zaqafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarə heyətinin üzvü seçilib. Axund rütbəsi alan Hacı Məmməd-həsən bir müddət qazi, 1907-ci ildən 1909-cu ilədək şeyxülislam əvəzçisi olub. M.Məvlazadə ərəb, fars və türk dillərini mükəmməl bildiyi üçün Şərq ədəbiyyatı və tarixini dərinləndirən öyrənməyə müvəffəq olub. Onun "kitabü-əl-Bəyan, fitəfsiril-Quran" kitabı 1991-ci ildə Zaqafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin təşəbbüsü ilə Bakıda İslam əlifbası ilə nəşr olunub.

Şeyxülislam Axund Məhəmməd Fərculla Pişnamazadə

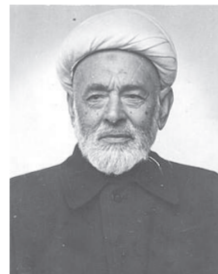
Şeyxülislam Axund Əbdüssəlam Axundzadə vəfat etdikdən sonra şeyxülislam vəzifəsini icra edən və 1909-cu ilə kimi Yelizavetpol

(Gəncə) quberniya məclisinin sədri olan Axund Fərculla Pişnamazadə 6 il müddətinə bu vəzifəyə təsdiq edilmişdir. Lakin o, bu müddət ərzində rus dilini öyrəndikdən və imperiyaya sadiqliyini göstərdikdən sonra, yalnız 1915-ci il yanvarın 14-də çoxdan əvəzçilik üzrə icra etdiyi şeyxülislam vəzifəsinə təsdiq edilmişdir. O, 1918-ci ilin fevralında bu vəzifəni icra etmişdir.

Şeyxülislam Axund Ağa Əlizadə

Əsil adı Zeynalabidindir. Molla Ağa Axund 1827-ci ildə Bakının Pirşağı kəndində, tanınmış ruhani Axund Molla

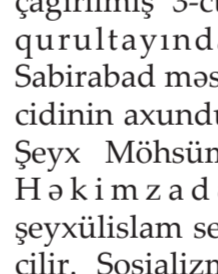
Cavadın ailəsində dünyaya göz açıb. Axund Molla Cavad dörd oğlundan dördünü də ruhani, üləma kimi görmək istəyirdi. Bu məqsədlə o, Bakı şəhərinə köçür və Zeynalabidini mədrəsəyə qoyur. Mədrəsə təhsilini başa vurduqdan sonra o, ali ruhani təhsili almaqdan ötrü Ərəbistana gedir və Bağdad əyalətinin Nəcəf-ül-Əşraf şəhərində təhsilini davam etdirir. Zeynalabidin ali ruhani olmaqla bərabər, təbabət elmini seçmişdir. 1896-cı ildə təhsilini başa vuran Zeynalabidin "Axund" rütbəsi ilə Bakı şəhərinə qayıdır. Zaqafqazın (Zaqafqaziya) şeyxülislamı Axund Əbdüssəlam Axundzadənin və Bakı qazisinin vəkaləti ilə onu "Təzə Pir" məscidində axund təyin edirlər.

Molla Ağa Axund 1899-cu ildən 1927-ci ilə kimi müxtəlif ruhani vəzifələrə seçki yolu ilə seçilib. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin elan olunmasından sonra Azərbaycan hökumətinin

qarşısında belə bir məsələ durur: Tiflis şəhərində yerləşən Zaqafqaz (Zaqafqaziya) Müsəlmanları Ruhani İdarəsi Bakı şəhərinə köçürülməli və 1917-ci ildə ləğv edilmiş şeyxülislam vəzifəsi təsis olunmalıdır. Beləliklə, 1918-ci ilin əvvəlində Ruhani İdarəsi Bakıya köçürüldü və Axund Molla Ağa Əlizadə ən yüksək ruhani rütbəsi olan şeyxülislamı yeganə namizəd oldu. O, eyni zamanda Məvərayi-Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri idi. Azərbaycan Sovet Hakimiyyəti qurulduqdan sonra din xadimlərinə qarşı hücumlar başlandı. Həmin dövrdə Axund Ağa da hücum və təqiblərə məruz qalırdı. Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941-1945) əvvəllər ləğv edilmiş Zaqafqaz (Zaqafqaziya) Müsəlmanları Ruhani İdarəsi, nəhayət bu müharibənin dəhşətlərinin dinin qüvvəsi ilə unudulmasını başa düşən bir qrup rəhbərin təklifi ilə (Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsi) SSRİ ALİ Soveti Rəyaset Həyətinin 14 aprel 1944-cü il tarixli qərarı ilə 24 ildən sonra yenidən bərpa edildi. 1944-cü il mayın 25-28-də Zaqafqaziya müsəlmanlarının 1-ci qurultayı oldu. Qurultayda Axund Ağa Əlizadə ikinci dəfə Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri seçildi və ona yenidən şeyxülislam dini rütbəsi verildi. O, həmin vəzifəni ömrünün sonuna - 1954-cü ilə kimi icra edib.

Şeyxülislam Axund Şeyx Möhsüm Həkimzadə Şeyxülislam Axund Ağa Əlizadənin vəfatından sonra, bölgə müsəlmanlarının həmin ildə çağırılmış 3-cü qurultayında Sabirabad məscidinin axundu Şeyx Möhsüm Həkimzadə şeyxülislam seçilir. Sosializm quruculuğuna, dini ayinlər haqqında Sovet qanunvericiliyinə real münasibət bəsləyən, sülhsevərlik, əməksevərlik, dindarların öz vətəndaşlıq borclarını namusla yerinə yetirməsini təbliğ edən, yüksək nəqlik bacarığı olan bu din xadimi mömin müsəlmanlar arasında böyük nüfuzla malik olub. O, 1966-cı ildə vəfat edib.

Şeyxülislam Molla Əliəğa Süleymanzadə Şeyxülislam Axund Şeyxmöhsüm Həkimzadənin vəfatından sonra iki il həmin vəzifə boş qalırdı. Yalnız 1968-ci ildə Zaqafqaz (Zaqafqaziya) müsəlmanlarının 4-cü qurultayında bu vəzifəyə Bakının "Təzə Pir" məscidinin axundu Molla Əliəğa Süleymanzadə seçilir. Şeyxülislam Molla Əliəğa Süleymanzadə çox mülayim xasiyyətli, Sovet quruluşuna hörmətlə yanaşan, xarici qo-

naqlarla söhbətlərində, habelə məscidlərdəki moizələrində daim xeyirxahlığı və sülhü təbliğ edən bir din xadimi olub. O, yaxşı ilahiyyat alimi olmasına baxmayaraq, nəqlik qabiliyyəti və səsi olmadıqdan dini təbliğ etməkdə çətinlik çəkirdi; fəqət, dindarlar ona paklığına və sakit təbiətli olmasına görə hörmət edirdilər. Şeyxülislam Molla Əliəğa Süleymanzadə ömrünün sonuna - 1976-cı ilə kimi Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri vəzifəsini icra edib.

Şeyxülislam Axund Mirqəzənfər İbrahimov

Mirqəzənfər İbrahimov 1909-cu ildə anadan olmuşdur. Gəncliyində daha çox dünyəvi elmlərə meyl etmiş, gənc yaşlarında bir müddət polis orqanlarında çalışmışdır. Daha sonralar Şeyxülislam Əliəğa Süleymanzadənin qəbulunda olmuş, onun yoxlamasından və imtahanlarından uğurla çıxaraq bir müddət Quba məscidində axundluq etmiş, sonralar isə Gəncə məscidində axund göndərilmişdir.

Axund Mirqəzənfər İbrahimov daha sonra Zaqafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri müavini vəzifəsində çalışmışdır. Molla Əliəğa Süleymanzadənin vəfatından sonra Zaqafqaziya müsəlmanlarının 1977-ci ildə çağırılmış 7-ci qurultayında Göyçay məscidinin axundu Mirqəzənfər İbrahimov Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin yeni sədri - şeyxülislam seçilir. Kamil dini biliyi olmayan, öz dilavərliyi ilə tanınan, lakin mövcud olan sosialist gerçəkliyinə real yanaşan, dindarları fanatizmə çəkəndirməyə çalışan Mirqəzənfər İbrahimov 1980-ci ildə vəfat etmişdir.

Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə Şeyxülislam Allahşükür Hüm-məd oğlu Paşazadə 1949-cu il avqustun 26-da Azərbaycan Respublikası Lənkəran rayonunun Cil kəndində anadan olmuşdur. O, orta məktəbdə oxumaqla yanaşı, yerli ruhanilərdən dini təhsil almağa müvəffəq olmuşdur. 1968-1970-ci illərdə Özbəkistan Respublikasının Buxara şəhərində "Mir-Ərəb" mədrəsəsində təhsilini başa vuran Allahşükür Paşazadə, 1971-ci ildə İmam Əl-Buxari adına Daşkənd İslam İnstitutunun ilahiyyat fakültəsinə daxil olmuş və 1975-ci ildə bu ali ruhani təhsil ocağını müvəffəqiyyətlə bitirərək tam ali dini təhsilə yiyələnmişdir.

Allahşükür Paşazadə 1975-ci ildən Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsində məsul katib vəzifəsində çalışmış, 1978-ci ildə isə Təzəpir məscidinin axundu və Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri müavini seçilmişdir. 1980-ci ildə Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri seçilərək şeyxülislam rütbəsi almışdır, eyni zamanda, Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsi Qazılar Şurasının sədridir. Qeyd edək ki, 2003-cü ildən bu titul Hacı Allahşükür Paşazadəyə ömürlük verilmişdir.

Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə

Şeyxülislam Allahşükür Hüm-məd oğlu Paşazadə 1949-cu il avqustun 26-da Azərbaycan Respublikası Lənkəran rayonunun Cil kəndində anadan olmuşdur. O, orta məktəbdə oxumaqla yanaşı, yerli ruhanilərdən dini təhsil almağa müvəffəq olmuşdur. 1968-1970-ci illərdə Özbəkistan Respublikasının Buxara şəhərində "Mir-Ərəb" mədrəsəsində təhsilini başa vuran Allahşükür Paşazadə, 1971-ci ildə İmam Əl-Buxari adına Daşkənd İslam İnstitutunun ilahiyyat fakültəsinə daxil olmuş və 1975-ci ildə bu ali ruhani təhsil ocağını müvəffəqiyyətlə bitirərək tam ali dini təhsilə yiyələnmişdir.

Allahşükür Paşazadə 1975-ci ildən Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsində məsul katib vəzifəsində çalışmış, 1978-ci ildə isə Təzəpir məscidinin axundu və Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri müavini seçilmişdir. 1980-ci ildə Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri seçilərək şeyxülislam rütbəsi almışdır, eyni zamanda, Zaqafqaz Müsəlmanları İdarəsi Qazılar Şurasının sədridir. Qeyd edək ki, 2003-cü ildən bu titul Hacı Allahşükür Paşazadəyə ömürlük verilmişdir.

Mənbə: Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin saytı